

УДК 37.037 – 057.874: 372

О.Д. Сидельникова, м. Київ

ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОГО «Я» ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Статтю присвячено актуальній проблемі формування у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до власного Я як базової особистісної якості сучасної людини. На основі аналізу наукових джерел уточнено зміст поняття «ціннісне ставлення» як базової якості особистості дошкільника, розкрито структурні компоненти досліджуваного феномену.

Ключові слова: ціннісне ставлення до власного Я у дітей дошкільного віку, адекватна самооцінка.

Реформування системи освіти, її концептуальних, структурних та організаційних основ у контексті суспільно-економічних перетворень, які відбуваються в Україні, не мислиться без виховання і розвитку творчої особистості, яка здатна спрямувати свою життєдіяльність у русло гуманістичного розвитку суспільства і саморозвитку, на підґрунті засвоєння загальнолюдських цінностей. У свою чергу, це актуалізує пошук ціннісних механізмів розвитку підростаючого покоління, формування цілеспрямованого цінування життя як найвищої цінності, вміння визначати життєві перспективи, набувати віри у власні сили.

Окрім того, у нормативних документах, які регламентують освітню діяльність дошкільних навчальних закладів, а саме: Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI ст., законах України «Про Освіту», «Про дошкільну освіту», у Базовому компоненті дошкільної освіти України, визначено основні принципи освіти в нашій державі, які передбачають орієнтацію на особистість, формування в неї свідомого, ціннісного ставлення до навколишньої дійсності і самої себе, забезпечення орієнтації на особистість як на представника певної статі.

Значущість вивчення даної проблеми ґрунтується на орієнтації педагогічного процесу на особистість. У філософських, психологічних, педагогічних дослідженнях представлені різні аспекти проблеми: розкриті загальні основи формування ставлення особистості до інших і до себе (Р. Декарт, І. Кант, А. Камю, Е. Муньє, І. Фіхте та ін.); досліджені питання становлення самосвідомості особистості (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Столін, П. Чамата, Н. Чеснокова, О. Шорохова та ін.); вивчені побудова, структура й динаміка ставлення особистості до себе (Р. Бернс, У. Джемс, Х. Каплан, І. Кон, С. Пантелєєв, К. Роджерс, М. Розенберг, В. Столін, Р. Уайлі та ін.); досліджені особливості самооцінки та її взаємозв'язок із оцінками

оточення (Н. Анкудінова, М. Боришевський, І. Кон, Г. Липкіна, Г. Прихожан, Є. Савонько, В. Сафін та ін.); науково обґрунтовані психологічні основи формування й розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Дивидов, О. Дусавицький, О. Кононко, Г. Костюк, Б. Ломов, О. Леонтєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, Г. Цукерман, Д. Ельконін та ін.); розроблені нові парадигми освіти (Г. Балл, І. Бех, В. Давидов, О. Дусавицький, С. Максименко, С. Подмазін, В. Рєпкін, О. Савченко, Г. Цукерман, Д. Ельконін, І. Якименська та ін.).

Отже, наукові дослідження, що розкривають теоретико-психологічну проблему ставлень особистості (Б. Ананьєв, І. Бех, О. Леонтєв, В. Мясичев, Ю. Приходько, В. Столін та ін.) та відповідні пошуки у педагогіці (О. Степанов, М. Фіцула, І. Харламов та ін.) характеризують це утворення як систему зв'язків людини із значущими для неї сторонами дійсності, що реалізується в поведінці, закріплюється у способі життя, стає складовою свідомості й самосвідомості особистості, характеристикою самоцінності.

У психолого-педагогічній літературі ціннісне ставлення до себе розглядається як важлива компонента самосвідомості, що засвідчує зрілість особистості. Воно має відповідні компоненти, форми та показники прояву (І. Бех, О. Кононко, В. Мясичев, В. Сластенін, В. Столін, В. Сухомлинський, Л. Рувинський та ін.).

Аналіз наукових джерел дає підстави для твердження про важливість виховання ціннісного ставлення до себе у розвитку дитини дошкільного віку за допомогою різноманітних засобів педагогічного впливу (І. Бех, О. Кононко, М. Корепанова, І. Мезеря, В. Непомнящая, С. Тищенко та ін.).

Досвід психолого-педагогічних досліджень останніх десятиріч дозволяє переглянути існуючі уявлення про вікові можливості дітей дошкільного віку (В. Давидов, О. Дусавицький, Л. Занков, С. Максименко, В. Рєпкін, Д. Ельконін) і зробити висновок про те, що їхні пізнавальні можливості практично невичерпні, що відбуваються кардинальні зміни в мотиваційній структурі особистості дітей дошкільного віку, а процес побудови різноманітних міжособистісних зв'язків у спілкуванні дітей сприяє розвитку самосвідомості.

Окрім того, аналіз наукових джерел дає підстави для твердження про важливість виховання ціннісного ставлення до себе у розвитку дитини дошкільного віку за допомогою різноманітних засобів педагогічного впливу (І. Бех, О. Кононко, М. Корепанова, І. Мезеря, В. Непомнящая, С. Тищенко та ін.).

Однак, у педагогічній науці не розкритий цілісний процес формування ціннісного ставлення до власного Я у дошкільників різних віково-статевих груп.

Проблема ціннісного ставлення людини до самої себе, свого Я привертала й привертає увагу багатьох науковців філософів (І. Кант,

Е. Роттердамський, Г. Сковорода та ін.), психологів (І. Бех, О. Кононко, В. Мясищев, В. Столін та ін.), педагогів (В. Сухомлинський, І. Харламов, З. Шилкунова та ін.). Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що розвиток особистості, її самосвідомості пов'язаний зі змінами ставлення людини до оточуючого світу й самої себе.

Розуміння природи ставлення до себе неможливе без обґрунтування методологічних аспектів даного феномена, чим визначена доцільність проведення аналізу літератури з питань розвитку філософської думки в контексті теми нашого дослідження.

Окремі питання виховання ставлення до себе розглядалися у межах морального виховання й самовиховання (Р. Буре, В. Логінова, В. Нечаєва, В. Ядешко та ін.). Між тим, слід відзначити, що питання формування задатків до самовиховання у дошкільному віці як важливого підґрунтя процесу самовиховання у підлітковому віці, спеціально не розглядалося.

Представники «педагогіки співробітництва» Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн та ін. бачили основу виховного процесу у співробітництві всіх його учасників та особистісному підході, при якому дитина відчуває себе особистістю, яку поважають, розуміють, підтримують і люблять, що сприяє становленню почуття власної гідності, самоповаги, самоприйняття. Ш. Амонашвілі серед основних принципів виховання виділяє любов до дитини, увагу до всіх сфер її діяльності, надання права на власний вибір; співпрацю й співтворчість; вивчення життя дитини, рухів й прагнень її душі через пізнання дитини в собі; сприяння розвитку позитивної самооцінки, самоповаги тощо [1, с. 166–167]. І. Бех, Є. Ільїн та ін. пов'язують виховання й навчання з діяльністю дітей, у процесі якої дитина пізнає й знаходить себе [2, с. 39–45; 3 с. 52–57].

Отже, ретроспективний аналіз педагогічних поглядів на проблему ставлення до себе дозволяє зробити наступні висновки: питання виховання ціннісного ставлення до себе найбільшого висвітлення отримало у працях представників гуманістичної парадигми; формування ціннісного ставлення до себе можливе лише за умови спрямування дитини до самопізнання; формами прояву ціннісного ставлення до себе вченими визначаються власна та людська гідність, самоповага, гордість, безумовне прийняття дитиною самої себе, любов до себе та інших людей, відповідальність, моральність; серед умов та шляхів виховання ціннісного ставлення до себе виділяють організацію виховного простору, діяльності та спілкування дітей, спрямовану на пізнання дитиною самої себе, своїх фізичних, моральних, інтелектуальних та інших характеристик і можливостей; гуманне ставлення до дитини як до значущої й гідної, повага прав дитини; створення емоційно-забарвленого позитивного мікроклімату співпраці між усіма учасниками виховного процесу;

особливого значення серед засобів виховання у дітей ціннісного ставлення до самих себе педагогами надається народним традиціям, національній культурі, рідному слову, фольклору, грі.

Концепція дослідження нашого дослідження полягала у сприйнятті ціннісного ставлення до власного Я як особистісного інтегралу, наданні процесу його формування в ранньому онтогенезі системного за змістом та гуманного за спрямованістю підходу.

Вихідними в розробці моделі оптимізації процесу формування у дошкільників різної статі ціннісного ставлення до власного Я слугували такі положення: 1) дошкільник кваліфікується як активний суб'єкт життєдіяльності, здатний виробляти більш-менш адекватний й інтелектуально складний за змістом Я-образ, виявляти самоповагу, поводитися впевнено в різних видах та умовах організації діяльності; 2) у ціннісному ставленні до власного Я як особистісному інтегралі мають гармонійно поєднуватися позитивне само прийняття дитиною своєї статевої належності, доступна віку міра орієнтації у своєму душевному світі та гуманна поведінка; 3) ціннісне ставлення до власного Я – об'єктивується у Я-концепцією як цілісна установка, що виступає регулятором поведінки, умотивує адекватну поведінку, здійснення власних виборів, прийняття самостійних рішень, здатність відповідати за їх наслідки перед іншими; 4) ціннісне самоставлення дошкільників різної статі своєю модифікацією позначається на характері статево-рольової поведінки, результативності діяльності і взаєминах із дорослими та однолітками.

В основу розробки системи ефективного формування у хлопчиків і дівчат дошкільного віку ціннісного ставлення покладено ідею цілісного підходу в організації їхньої життєдіяльності в дошкільному навчальному закладі, оновлення змісту, форм та методів навчально-виховної діяльності, створенню розвивального середовища сприятиме використання авторської технології виховання в ранньому онтогенезі соціально схвалених, прийнятних, конструктивних форм ціннісного само ставлення як життєвої опори.

Реалізація концепції спрямовується на збагачення уявлень дітей дошкільного віку різної статі про власні чесноти і вади; виховання в них самоповаги, здатності довіряти власним можливостям; формування уміння поводитися самостійно, діяти конструктивно, відстоювати власну гідність у своїх діях та вчинках, обґрунтовувати власну думку, орієнтуватися на базові моральні цінності.

Важливим напрямом наукової роботи є забезпечення доступного дошкільникам балансу Я-фізичного, Я-духовного та Я-соціального, оптимізація моделі взаємодії у системах «дорослий – дитина» та «дитина – дитина»; створення для цього відповідного теоретико-методологічного та програмно-методичного забезпечення.

Організуючі дослідно-експериментальну роботу припустили, що показниками адекватної самооцінки слугувало вміння досліджуваних об'єктивно оцінювати свої досягнення, виявляти незалежність від оцінки дорослого, здатність покладатися на власний досвід, висловлювати неупереджені, правдиві судження щодо процесу і результату діяльності.

Одержанню різнобічної інформації щодо проявів ціннісного ставлення до власного Я в дошкільному віці сприяло вивчення базової якості особистості на різних вікових етапах, у відмінних видах діяльності, за варіативних умов їх організації, з урахуванням статевої належності досліджуваних та застосування таких методів: бесіда, педагогічне спостереження, моделювання експериментальних ситуацій, анкетування.

Було створено авторську комплексну методичку діагностування рівня сформованості у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до власного Я, яка здійснювалася у трьох напрямках: робота з дітьми, батьками та педагогами. Рівень сформованості вказаної якості в дітей старшого дошкільного віку виявлявся за допомогою діагностичних методів. Бралися до уваги когнітивний (система знань дітей про ціннісне ставлення до власного Я як складову особистості), емоційно-ціннісний (ставлення до себе, емоційні реакції на оцінні судження, ставлення до успіху і поразки, якісно-кількісних показників кінцевого практичного продукту), діяльнісний (вміння поводитися впевнено у незвичних ситуаціях) компоненти. Одиницею вимірювання ціннісного ставлення до власного Я ми розглядали впевнену поведінку. Тенденція до впевненої поведінки засвідчувала високий рівень сформованості якості, ситуативність прояву – недостатній, а відсутність ціннісного ставлення до власного Я.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту дав можливість виділити групи дітей з різним рівнем сформованості впевненості в собі залежно від типу поведінки: впевнений, ситуативно впевнений, самовпевнений, парадоксальний, невпевнений. Результати обробки експериментальних даних дозволили визначити відмінностей у рівнях сформованості впевненості в собі залежно від віку та статі досліджуваних. З'ясовано, що вік визначає діапазон можливостей, якісні характеристики, а індивідуальний життєвий досвід – стабільність та інтенсивність проявів упевненої поведінки. У молодшому дошкільному віці ціннісне ставлення до власного Я найвінша за своєю формою, неусвідомлювана, більшою мірою залежить від оцінок авторитетних дорослих. У старшому дошкільному віці вказана якість стає предметом внутрішнього аналізу, інтелектуалізується, набуває довільності. Разом з тим у переважної більшості досліджуваних старшого дошкільного віку вона забарвлюється тривожністю. Незалежно від віку та статі діти прагнуть зберегти позитивний образ-Я, домагаються визнання своїх чеснот

авторитетними іншими, проявляють різноманітні способи самовираження, мотивують власний вибір бажанням досягти успіху або уникнути неспіху.

Стать позначається на виборі досліджуваними міри складності завдань, способах домагання визнання. Дівчатка вирізняються більшою практичністю, орієнтацією на соціальне схвалення, чіткістю в дотриманні вимог дорослих. Для хлопчиків здебільшого характерні самостійність, рішучість, незалежність і, водночас, вища, ніж у дівчаток тривожність.

Результати другого та третього напрямів констатувального етапу дослідження, у яких було використано анкетування дорослих та спостереження за характером їхньої взаємодії з дітьми, дали можливість визначити чотири основні типи ціннісних орієнтацій авторитетних інших. З'ясовано, що ціннісні орієнтації дорослих продукують впевнені та ситуативно впевнені прояви поведінки дітей. Або сповільнюють формування в них упевненості в собі та, навіть, сприяє проявам сором'язливості та невпевненості. Однак, наявність дітей з упевненими та ситуативними проявами поведінки в різних типів ціннісних орієнтацій до них дорослих дає можливість стверджувати, що зовнішні умови однозначно не визначають процес виховання ціннісного ставлення до власного Я. Всупереч щоденній деструктивній поведінці педагогів та батьків такі діти здатні до певної міри протистояти негативним впливам, залучати власні внутрішні резерви. Можливість діяти незалежно передбачає сформованість у досліджуваних вольової сфери як запоруки впевненості в собі.

Аналіз даних констатувального етапу експерименту дав можливість зафіксувати недостатню обізнаність батьків і педагогів щодо змісту поняття «ціннісне ставлення до власного Я» та методів його ефективного виховання. Встановлено існування дисгармонії між висловлюваннями дорослих незадоволень і схваленень на адресу дітей щодо їхніх досягнень і виявлених якостей. Домінування критичних оцінних суджень над оптимістичними, емоційна нестійкість, невизначеність критеріїв оцінки кінцевих продуктів діяльності, звичка дорослих порівнювати між собою різних дітей, надмірна опіка гальмують процес особистісного становлення дітей вказаного віку, деформують розвиток ціннісного ставлення до власного Я як чинника розвитку особистості.

Отримані дані дозволяють зробити наступні висновки. З'ясовано стан розроблення проблеми у педагогічній теорії й практиці. Констатовано відсутність єдиної думки щодо природи та механізмів формування ціннісного ставлення до власного Я як інтегрованої характеристики особистості; чіткої диференціації вікової специфіки; чинників формування ціннісного ставлення до власного Я дітей дошкільного віку; педагогічних умов виховання цієї якості особистості; статевих характеристик ціннісного ставлення до власного Я.

На основі теоретичного аналізу наукових праць з теми дослідження та узагальнення педагогічного досвіду визначено сутність поняття «ціннісне ставлення до власного Я» дітей дошкільного віку. Під нею розуміється якість особистості, яка проявляється у здатності дитини усвідомлювати власну спроможність розв'язувати доступні для певного віку завдання; адекватно оцінювати свої можливості; довіряти власному досвіду, розраховувати на нього в ускладнених ситуаціях; бути переконаною у досягненні успіху.

Визначено структурні компоненти ціннісного ставлення до власного Я: когнітивний (система знань дітей про впевненість у собі), емоційно-ціннісний (емоційні реакції на оцінні судження, ставлення до себе, успіху і поразки, якісно-кількісних показників кінцевого практичного продукту), діяльнісний (вміння поводитися впевнено в ускладнених ситуаціях).

У подальшому дослідженні даної проблеми буде впроваджено та експериментально перевірено методику формування ціннісного ставлення до власного Я у дітей дошкільного віку

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амонашвили Ш.А. Создал человека / Ш. А. Амонашвили. – М. : Знание, 1982. – 95 с.
2. Бех І. Інваріанти особистісно орієнтованого підходу до виховання дитини / І.Д. Бех // Початкова школа. – 2001. – № 2. – С. 3–7.
3. Бех І.Д. Виховання особистості. – У 2-х кн. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1. – 278 с.; Кн. 2. – 342 с.
4. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. – М.: Смысл, 1992. – 17 с.
5. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики / Пер. с англ. – СПб.: Изд. гр. Евразия, 1997. – 430 с.
6. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.

Статью посвящено изучению проблемы формирования у детей дошкольного возраста ценностного отношения к собственному Я себе как личностного качества. В статье уточнена сущность понятия «ценностное отношения» как базового качества личности дошкольника, раскрыты структурные компоненты изучаемого феномена.

Ключевые слова: *ценностное отношение к собственному Я, адекватная самооценка.*

The article deals with the actual problem of training of self-confidence in 4 - 6 years old children as the basic characteristic of a modern person. The content of the notion "self-confidence" was verified, The effectiveness of suggested system of self-confidence training of children of these age groups were statistically confirmed.

Key words: *self-confidence in senior preschool children, adequate self-esteem.*